Veřejná archeologie 5

Příspěvky z konference Archeologie a veřejnost 7/2013

Katedra archeologie ZČU Plzeň
a Veřejná archeologie o. s.

Plzeň 2014

B13-00648_ZUP_Verejna_archeologie_4un_k.indd 1 9/15/14 4:57 PM

Editoři: Michal Bureš, Ladislav Šmejda, Miroslava Šmolíková
Překlady do angličtiny: Monika Baumanová, Skyland Václav Kobylak
DTP, tisk a vazba: ASTRON studio CZ, a.s.,
Veselská 699, 199 00 Praha 9 – Letňany
Vydává: Katedra archeologie ZČU Plzeň a Veřejná archeologie o. s.

Sborník vychází s podporou projektu OP VK Archeologické strategie
(CZ.1.07/2.3.00/20.0036), který je spolufinancován z Evropského sociálního fondu
a státního rozpočtu České republiky.
© autoři příspěvků
© Katedra archeologie ZČU Plzeň
© Veřejná archeologie o. s.

Veřejná archeologie 5
Příspěvky z konference Archeologie a veřejnost 7/2013
První vydání 2014

ISBN 978-80-905579-2-5
ISBN 978-80-261-0384-4

evropský sociální fond v ČR
EVROPSKÁ UNIE
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY
OP Vzdělávání pro konkurenceschopnost
INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Obsah

Úvod 5

Konference – Archeologie a veřejnost 7/2013
Conference Public Archaeology 7/2013
(Michal Bureš, Ladislav Šmejda, Miroslava Šmolíková)

Management archeologického dědictví jako politika možného
(Michal Bureš) 13

Dvanásť rokov zákona o ochrane pamiatkového fondu (Tomáš Michalík) 19

Archeologie a veřejná správa na příkladu Krajského úřadu
Libereckého kraje (Martin Nechvíle) 26

Využití nové dokumentační metody leteckého laserového skenování
v památkové péči (Ján Čáni, Pavla Popelářová) 37

Relikty „studené války" jako součást kulturní historie
(Michal Rak, Lenka Starková, Lukáš Funk) 42

Odpočívejte v pokoji? Etika a politika archeologie pohřebních památek
(Ladislav Šmejda) 62

Západočeská chamská výšinná sídliště – nejstarší pevnosti,
či hory obětní a pohřební? (Jaroslav Bašta) 77

Amatéři a profesionálové (Jan Mařík) 80

Veřejná archeologie v současném globalizovaném světě (Jan Turek) 85

O výzkumu zaniklého novověkého hřbitova v Praze-Karlíně
(Pavel Kacl, Erika Průchová, Ladislav Rytíř) 92

Zpráva o lidských ostatcích ze středověkého hřbitova
na Mariánské louce v Děčíně (Milan Rosenkranc) 98

Nové odkrytí a prezentace mohyly zkoumané v roce 1936 u Stříbra
(Milan Metlička) 100

Halštatská vesnička v Zoologické a botanické zahradě v Plzni
(Markéta Sochorová) 106

Projekt Laus Archaeologiae a příběhy skryté v zemi
(Barbora Hlaváčová, Jan Jílek, František Kašpárek) 111

Závěry z konference (Michal Bureš) 113

B13-00648_ZUP_Verejna_archeologie_4un_k.indd 4 9/15/14 4:57 PM

Odpočívejte v pokoji? Etika a politika archeologie pohřebních památek

Ladislav Šmejda

„Odkrývám roušku s dob dávno minulých a volám z hrobů pokolení zmizelá, aby svědectví vydala o sobě i o vlasti naší v té šeré minulosti, do které žádný paprsek zpráv dějepisných nezapadá. Neruším svévolně posvátný klid hrobů, neboť s pietou uložil jsem pozůstatky pokolení dávno zemřelých v národním našem pantheonu a chopil se péra, abych napsal jim důstojnou vzpomínku.“ (Píč 1899, Předmluva).

„… všickni, kdož tu někdy žili, nalezli posledního odpočinku v lůně matky země: obrovský tento archiv dochoval nám pokolení minulá a archeologie praehistorická vyvolává je z hrobu, aby o sobě podala svědectví přímé a tudíž i neklamné. Pečlivá úprava hrobu a ustálený způsob pohřbu jsou důkazem víry v posmrtný život, šperky v hrobě nalezené, jakož i různé součásti oděvu svědčí o někdejším kroji a spolu s různými milodary prozrazují průmyslnou dovednost neb obchodní spojení pohřbeného lidu: a jestli i rty vymřelých pokolení umlkly na vždy, mluví k nám přece obsah a úprava hrobů zcela názorně, i jest úlohou archeologie věcnou tuto mluvu vyjádřiti našimi slovy a tlumočiti, co pokolení vymřelá sama o sobě vypráví.“ (Píč 1908, 3).

Historické pozadí úvah o etice výzkumu lidských pohřbů

Úvodní citáty z díla Josefa Ladislava Píče, nejvýznamnějšího českého archeologa přelomu 19. a 20. století, jsou příkladem dobového morálního zdůvodnění archeologického výzkumu pohřebních památek. Pohřby jsou chápány jako posvátná místa odpočinku a nesluší se rušit klid mrtvých, ledaže by jejich porušení posloužilo nějakému vyššímu cíli, v tomto případě vědeckému výzkumu. V každém případě je nutné i v případě velmi starých hrobů zachovávat pietu a vyjádřit mrtvým úctu nejlépe tím způsobem, že bude obsah jejich hrobů uložen v muzeu a zjištěná pozorování zveřejněna jako poučení pro současné lidstvo. Pro většinu odborníků zapojených do tohoto typu výzkumu v našem kulturním prostředí se postoj zastávaný J. L. Píčem stále zdá být zcela samozřejmý a nezpochybnitelný, podobně by s ním patrně souhlasila převažující část veřejnosti, která se o archeologii a kulturní dědictví zajímá. Ve světové archeologii, především v anglofonních a skandinávských zemích, se ovšem již nejméně po čtyři desetiletí vedou intenzivní odborné i politické diskuse o etickém rozměru archeologického a antropologického výzkumu lidských ostatků různého stáří, od fosilních pleistocenních nálezů po recentně opuštěná pohřebiště.

Koncem 60. let, ale zřetelněji až od 70. let 20. století sílí hnutí potomků původních obyvatel Severní Ameriky a Austrálie, ale také třeba části ortodoxních Židů z Izraele i jiných etnických a náboženských skupin proti terénnímu výzkumu lidských ostatků, jejich analýze, vystavování a uložení v muzeích. Zástupci těchto skupin se rovněž dožadují vydání ostatků svých předků z již dříve vytvořených studijních kolekcí s cílem jejich opětovného pohřbení nebo uschování v souladu s požadavky a standardy jejich vlastní kultury (Hubert–Fforde 2002). V tomto textu

B13-00648_ZUP_Verejna_archeologie_4un_k.indd 62 9/15/14 4:59 PM

budou rozebrány okolnosti, které tyto debaty doprovázejí, a jejich dopady na archeologickou praxi. Situace v České republice bude zmíněna jen okrajově, hlavní pozornost bude věnována zemím, kde došlo k největším změnám. Pro naši archeologii jsou zahraniční zkušenosti poučením, inspirací i varováním, že zavedená pravidla empirického výzkumu nejsou neměnné dogma a mohou být podrobena poměrně zásadním revizím.

K porušení starších hrobů musí v moderních, rozvíjejících se společnostech nevyhnutelně docházet. Příčinou jsou často stavební práce, budování infrastruktury a inženýrských sítí, údržba starších objektů, terénní úpravy nebo také eroze půdy. Z historie i současnosti je známo mnoho případů, kdy byly hroby otevírány s nepietním záměrem získat cenné starožitnosti (například Atwood 2004; Kozák–Ratajová 2008, 8–12; Kersel–Chesson 2013). Tam, kde se vyvinula archeologie jako vědní obor, může být legitimním důvodem i badatelský záměr vedený snahou rozšířit poznání minulosti (Stout 2013). Postoj společnosti k otázce, zda hroby odkryté na základě toho či onoho důvodu podrobit vědeckému zkoumání, je závislý na její kulturní orientaci, sdílených náboženských pravidlech či dalších normách. Pochopitelně dochází ke kontroverzím zejména tam, kde se střetávají různá kulturní prostředí (Carmichael 1994). Názorové rozpory mohou mít obecně vzato různé pozadí, můžeme v nich v souvislosti s naším tématem vidět střet tradičních a moderních společností nebo v konkrétnější rovině třeba protiklad náboženství a vědy. Postoje moderního racionalismu západního typu vychází z evropského osvícenství 18. století a jeho program vlády rozumu a pokroku ve smyslu osvobození se od „starých pověr" je z hlediska celosvětové kulturní variability vlastně velmi revoluční myšlenkou, jejíž obecné sdílení nelze očekávat. Agresivní expanze evropské kultury a budování zámořských kolonií byly procesy spojené s prosazováním ideologie racionality, která byla Evropany chápána jako kvalitativně nadřazená místním tradicím (Wolf 1999, 25). To vedlo v mnoha oblastech k silně asymetrickému rozdělení moci a nezřídka k násilným konfrontacím vedeným ve jménu „pokroku", v nichž technologická převaha Evropanů spojená s rasovými předsudky nebrala na názory a potřeby původních obyvatel často ani nejmenší zřetel. Vzájemné porozumění diametrálně odlišných kultur v překotně se měnícím světě plném morálních přehmatů a nejrůznějších forem útlaku nebylo možné.

Jedním z typických projevů ideologie nerovnosti mezi Evropany a původními obyvateli bylo právě provádění výzkumu tradičních kultur a antropologických rysů exotických populací způsobem, jenž používal zcela jiné etické standardy na domácí půdě a v cizích krajích. Původní obyvatelé kolonií byli běžně považováni za jakési ukázky stupňů vývoje lidstva v minulosti, dochované ve stavu, který ustrnul a nebyl dostatečně progresivní. Západní instituce se dožadovaly vzorků lidských koster a tkání, stejně jako typických kulturních artefaktů, ke studijním účelům, klasifikaci a zařazení do příslušných evolučních kolonek. V praxi byl materiál pro srovnávací sbírky bohužel často získáván bez jakéhokoli respektu k lidem, kteří se stali předmětem takových výzkumů. Jsou dochovány zprávy o zabíjení domorodců na objednávku pro doplnění sbírek, o provozovaném obchodu s lidskými ostatky, odvážení ještě nepohřbených zemřelých nebo rabování pohřebišť, zkrátka o aktivitách provozovaných nezřídka obzvláště cynickým způsobem, který by na evropské půdě byl automaticky považován za zločin a dle zvykového i úředního práva měl být stíhán i v zámoří. Kontroly se však záměrně obcházely a koloniální správa dovedla přimhouřit oko, když bylo potřeba (Fforde 2013).

Nerovné zacházení s ostatky mrtvých přetrvávalo dlouho i ve Spojených státech amerických. Pokud se někde náhodou narazilo na staré pohřby, další postup závisel na jejich etnickém určení. Pokud se jednalo o hroby bělošské populace, byly ostatky pohřbeny křesťanským způsobem na jiném místě. Pokud patřily ostatky příslušníkům indiánských kmenů, byly obvykle odeslány do muzea a vystavovány veřejnosti nebo uloženy pro pozdější výzkum. Tyto a podobné praktiky zasely u původních obyvatel hlubokou nedůvěru k západním vědeckým institucím spojeným se sbírkami lidských ostatků (Watkins 2013). Dlouho potlačovaný antagonismus se projevil

B13-00648_ZUP_Verejna_archeologie_4un_k.indd 63 9/15/14 4:59 PM

v postkoloniálním období mimo jiné jako nástroj rekonstrukce vlastní identity a sebevědomí. Procesy osamostatnění bývalých kolonií a emancipace menšin během druhé poloviny 20. století vedly k přerozdělení politické moci se značnými dopady na vědecké prostředí.

Na první pohled by se mohlo zdát, že jde o principiální střet „západní" vědy s „tradičními" (zejména mimoevropskými) kulturami, hlubší analýza ale naznačuje, že takováto dělící linie celý problém příliš zjednodušuje. Pohřební památky a lidské ostatky figurují jako symboly konfliktu také na územích podmaněných v minulosti východoasijskými říšemi. Stejně tak by bylo mylné se domnívat, že naší archeologie se téma vůbec nedotýká. I uvnitř některých evropských zemí je totiž situace poměrně vyhrocená a ostře sledovaná ve veřejném prostoru, příkladem může být složitá historie a emancipační hnutí severoevropských Sámů (Sellevold 2002; Schanche 2002). Ukazuje se, že velmi záleží na aktuálním postoji angažované části veřejnosti, dále na zájmech, jež prosazují politické elity, svou roli hraje i obraz archeologie, který vytvářejí média, a v řadě případů jsou ve hře i citlivé mezinárodní vztahy. Je v bytostném zájmu archeologů, aby tyto záležitosti sledovali v širokém kontextu (nikoliv jen v regionu své působnosti) a aktivně vysvětlovali své cíle, metody a zjištění směrem mimo vlastní odbornou komunitu. Nelze předpokládat, že filozofie vědy, která se odráží v úvodních citátech, je a bude univerzálně sdílená všemi segmenty společnosti. Opak je samozřejmě pravdou a s narůstající globalizací a kulturní rozmanitostí je stále patrnější, jak dlouhodobě zažité automatismy, o které se opírala každodenní archeologická praxe, mohou být poměrně snadno zpochybněny (Nilsson Stutz 2007).

Reinterpretace etiky a legislativy

Bylo by možné namítnout, že pravidla vychází z legislativního rámce, který archeologii reguluje. Ve skutečnosti ve všech právních systémech záleží na výkladu konkrétních ustanovení. Překvapivě mnoho detailů, pro archeologii potenciálně významných, nebývá přesně definováno. Význam norem může být časem reinterpretován, aniž by fakticky došlo k jakékoli změně jejich znění.

K tomu došlo například v Izraeli, kde zákon z roku 1978 obecně definuje památky jako artefakty vyrobené před rokem 1700 našeho letopočtu (nebo i mladší, pokud je jejich historický význam deklarován ministerstvem) a také zoologické a botanické nálezy z doby před rokem 1300 našeho letopočtu. Vládní legislativní poradce ale roku 1994 upřesnil, že znění zákona se nevztahuje na lidské ostatky, které mohly být předtím stejně jako ostatní osteologické nálezy extenzivně chápány jako „zoologické památky". Přestože tradiční židovské náboženské právo „Halacha" umožňuje transfer lidských ostatků na jiné pohřební místo, výslovně třeba i v případě, kdy jsou hroby ohrožené stavební činností, mezinárodní rabínská organizace Atra Kadiša vystupuje v Izraeli i jinde po světě velmi ostře proti jakémukoli porušení lidských hrobů, které by mohly být i jen potenciálně židovské. V Izraeli tak dnes není možné přemisťovat jakékoli lidské kosti, i ty, jež prokazatelně (z historického hlediska) nemohou mít s populací Židů nic společného, nebo jsou dokonce až pleistocenního stáří. Jejich případná dokumentace musí proběhnout rychle přímo na místě nálezu, poté jsou ostatky opětovně pohřbeny. Zkoumat starší archeologické situace, které se nacházejí pod zjištěnými lidskými hroby, není dovoleno (Nagar 2002). Tyto ortodoxní zásady vyplývají z přesvědčení, že židovský hřbitov nemůže být nikdy zrušený, může být jen dočasně nepoužívaný (Stejskal–Šejvl 2011, 303).

Jiný příklad reinterpretace legislativy pochází z Británie, kde během reforem z roku 2008 došlo k odstranění nutnosti získat od ministerstva licenci pro exhumaci lidských ostatků z míst, které již v minulosti ztratily status pohřebiště, přestože do té doby si ji archeologové podle stejných zákonů obstarávali. Tato situace vznikla proto, že se zde exhumace lidských ostatků řídí normami regulujícími pohřebnictví (Pohřební zákon z roku 1857 a další následné předpisy), jejich smyslem ale bylo nastavení ochrany pro stále funkční nebo rušené recentní hřbitovy, nikoliv pro archeologickou praxi s jejím velmi širokým chronologickým záběrem. Moderní archeologie

B13-00648_ZUP_Verejna_archeologie_4un_k.indd 64 9/15/14 4:59 PM

se zde pohybuje v souvislosti s pohřebními památkami v oblasti obecného práva („common law") i zvláštních předpisů o lidských ostatcích. Sami archeologové trvali na tom, že budou žádat o licence pro exhumaci zemřelých, ačkoliv je podle nového výkladu ministerstva pro svou činnost nepotřebovali. V tak eticky citlivé oblasti se zdálo být vhodnější podléhat určité regulaci, která ale zároveň poskytuje formální oprávnění k výkonu činnosti a určitou ochranu v kontroverzních situacích (Sayer 2012, 46–49).

Pokud se případné spory o výzkum pohřebních památek (a dalších citlivých součástí kulturního dědictví) dostanou do politické roviny a na výsluní mediálního zájmu, může dojít ke změnám legislativy se zásadními důsledky pro fungování vědeckých oborů. Nejen v zemích Nového světa, ale i v Evropě dnes pozorujeme trendy, kdy se přesouvají rozhodovací pravomoci o osudu archeologických pramenů od formálně kvalifikovaných odborníků na zástupce laické veřejnosti, například na místní samosprávy (van den Dries 2011). Asi nejvýraznějším příkladem takové změny v archeologické praxi z celosvětového hlediska je právě fenomén repatriace lidských ostatků a kulturního dědictví.

V počátcích repatriačního hnutí se drtivá většina vědecké obce stavěla proti vracení sbírkového materiálu a považovala takové požadavky za zcela absurdní. Poukazovalo se především na to, že repatriace součástí vědeckých sbírek by způsobily nenahraditelné ztráty pro budoucí výzkum, potenciálně významný pro celé lidstvo. Tento názor je samozřejmě dodnes oprávněný (Brothwell 2004), z hlediska pozitivistické vědy založené na studiu empirických nálezů skutečně dochází k znepokojivým škodám. Věda ale ustupuje (nebo by alespoň měla) etickým požadavkům i v jiných oborech, například v lékařství, antropologii, sociologii apod. Jak docílit vyváženého přístupu mezi požadavky vědy na straně jedné a partikulárními zájmy různých skupin na straně druhé je samozřejmě předmětem neustále pokračující diskuse (Nilsson Stutz 2007).

Postupem času, s měnícím se společenským klimatem v závěru 20. století, získaly politicky a ekonomicky znevýhodněné populace z různých koutů světa značnou podporu i v akademických kruzích. Má na tom podíl i v té době rostoucí vliv postprocesuální archeologie, která zdůrazňovala potřebu zahrnout do diskurzu více různých perspektiv pohledu a nutnost reflexe propojení archeologie s politikou (Shanks–Tilley 1987). V této atmosféře získaly i požadavky na návrat lidských ostatků a kulturního dědictví do rukou lokálních komunit, z jejichž tradičního území byly vyvezeny, větší porozumění mezi zástupci odborné veřejnosti. Výsledkem těchto trendů, radikálně měnících ovzduší ve společenských vědách, byl mimo jiné vznik nových odborných organizací, například Světového archeologického kongresu (World Archaeological Congress, známý pod zkratkou WAC, vznikl roku 1986 vlastně na protest proti tradiční a konzervativně smýšlející Mezinárodní unii prehistorických a protohistorických věd – UISPP, viz též příspěvek J. Turka v tomto svazku). Zahájení dialogu mezi odborníky a zástupci místních komunit z oblastí, odkud požadavky na repatriaci sbírek nejčastěji zaznívaly, vedlo poměrně rychle po vzniku WACu ke vzniku dokumentů, jež symbolicky stvrdily navázanou spolupráci.

První z významných úmluv, která urychlila další vývoj i v politické a legislativní oblasti, vznikla na prvním interkongresu WACu, zaměřeném právě na problematiku archeologické etiky a zacházení s lidskými ostatky. Setkání účastníků z akademického prostředí i zástupců etnických skupin z Ameriky, Afriky, Austrálie, Nového Zélandu, ale i ze Skandinávie proběhlo roku 1989 ve městě Vermillion v Jižní Dakotě a jeho hlavním výsledkem se stal dokument, označovaný jako „The Vermillion Accord on Human Remains". Zde jsou definovány základní principy zacházení s pohřebními prameny v archeologii, zohledňující názory kultur mimo západní civilizační okruh (jeho znění viz Příloha 1 na konci tohoto příspěvku). Hlavní myšlenkou, nesoucí se všemi šesti body dohody, je „respekt" (Zimmerman 2002; Scarre 2013). Respekt vůči ostatkům zemřelých, jejich přání co se týče posmrtného uložení (explicitně vyjádřeného

B13-00648_ZUP_Verejna_archeologie_4un_k.indd 65 9/15/14 4:59 PM

nebo odvozeného z kulturního kontextu), přání pozůstalé komunity, dědiců a správců památky zesnulých, na druhou stranu je zdůrazněna i nutnost respektovat důležitost některých ostatků pro vědecký výzkum a vzdělávání, přičemž by se mělo konsenzuálně hledat vhodné místo uložení již dříve nebo teprve v budoucnu vyzvednutých pohřbů tak, aby nebyly kráceny legitimní zájmy příslušných etnických skupin ani zájmy vědeckého poznání.

„Vermillion Accord" ukázal v USA cestu k řešení dlouhodobých protestů a žádostí o repatriaci ostatků ze strany potomků původních obyvatel Severní Ameriky, na které do té doby výzkumné instituce reagovaly vstřícně jen výjimečně (i když první úspěšné repatriace proběhly již na konci 60. let 20. století). Dohoda z Vermillionu přesvědčila americké zákonodárce, že dozrál čas pro systémové řešení sporů o správcovství kulturního dědictví indiánských kmenů a hned v roce 1990 byl vydán Zákon o repatriaci a ochraně hrobů původních Američanů (Native American Graves Protection and Repatriation Act, známý pod zkratkou NAGPRA, http://www.cr.nps.gov/local-law/FHPL_NAGPRA.pdf – adresa funkční v květnu 2014). Ten stanoví, aby všechny federální subjekty získávající prostředky od státu konzultovaly, je-li to možné, otázku kmenového/etnického určení lidských ostatků, případně i předmětů, které je doprovázejí. Zákon se nicméně vztahuje nejen na pohřební památky, ale obecně na předměty sakrální povahy a další součásti kulturního dědictví, které nejsou určeny k tomu, aby je vlastnil jednotlivec, nýbrž jsou významné pro celé skupiny lidí. Tyto nálezy mají být navráceny populaci, která je považována za pokračovatele příslušné kulturní tradice, k opětovnému pohřbení nebo s nimi může být naloženo i jinak, v souladu s jejich vlastními kulturními a náboženskými normami. Po vydání zákona se názory odborné a široké veřejnosti na toto téma hluboce polarizovaly, postup v mnoha konkrétních případech musely určit soudy, ale postupem času dochází většinou k rozumnému kompromisu mezi zainteresovanými stranami.

V souvislosti se zákonem NAGPRA je zajímavé doplnit několik důležitých faktů. O navrácení lidských ostatků a předmětů kulturního dědictví mohou žádat jednotlivci, kteří jsou přímými potomky, dále indiánské kmeny, národy či jiné organizované skupiny podobného charakteru, aljašské osady původních obyvatel a organizace původních obyvatel Havaje. Prokázané příbuzenství jednotlivců má ve vznesených požadavcích přednost před žádostmi skupin podle stanovené hierarchie, přičemž nároky může vznášet jen federálně uznaná skupina, kmen či organizace, nikoli tedy jen lokálně uznané skupiny (např. jednotlivými státy). Jsou stanovena opatření zvlášť pro 1) plánované archeologické odkryvy a náhodné nálezy a 2) pro již existující sbírky podléhající federálním úřadům a orgánům či muzeím pobírajícím federální podporu, včetně vysokoškolských institucí. Jednotlivé žádosti se posuzují podle přesně stanovených pravidel, kdy se hodnotí jejich oprávněnost, priorita různých žadatelů, uplatnitelnost možných výjimek, učiní se rozhodnutí podpořené dokumentací, dále se zveřejní úmysl repatriovat konkrétní pohřební či jiné památky a řeší se případné dodatečně vzniklé spory. Z toho je zřejmé, že nikoliv všechny sbírkové předměty je možné žádat k repatriaci a rovněž počet oprávněných žadatelů je přesně vymezený; ne všechny předměty vůbec mají oprávněného žadatele podle znění zákona a ne všichni žadatelé hodnověrně prokážou, že jsou skutečně oprávněni si nárokovat vydání určitých předmětů. Zákon rovněž zakazuje obchodovat s lidskými ostatky a předměty, na něž se vztahuje jeho působnost (McKeown 2002).

Je patrné, že celá procedura spojená s repatriacemi archeologického a antropologického materiálu v USA je spojena s rozsáhlým aparátem, napojeným na konzultanty, právníky, soudy atd. Ačkoliv většina vyřizovaných žádostí patrně není extrémně komplikovaná, generuje průběžně velké množství administrativy a nutných úředních úkonů (McManamon 2002). Na druhou stranu je třeba vidět, že NAGPRA svými požadavky na prokázání vztahu mezi žadatelem a objektem podporuje určité segmenty badatelské činnosti a generuje nové poznatky. Mnohé kolekce neměly do vydání zákona ani zpracovanou evidenci, jejich uložení nesplňovalo potřebná kritéria a ve skutečnosti nebyly nikdy studovány s cílem zodpovědět určité vědecké otázky. Teprve zákon NAGPRA

B13-00648_ZUP_Verejna_archeologie_4un_k.indd 66 9/15/14 4:59 PM

mnohé instituce donutil provést důkladnou revizi sbírek, určit kulturní příslušnost předmětů na základě současných poznatků a inventář řádně katalogizovat. Podobné zkušenosti s problematickým stavem evidence a jen nepatrným využitím studijních kolekcí lidského osteologického materiálu přinesly i požadavky na repatriaci ostatků adresované muzeím v Británii i jinde.

Některé případy spojené se zákonem NAGPRA mají až paradoxně překvapivé vyústění. Nejznámější takovou kauzou je nález lidské kostry na břehu řeky Columbia ve státě Washington z roku 1996, označované jako Kennewick Man. Přestože při ohledání nálezu bylo konstatováno, že lebka nese kavkazské (tj. europoidní) rysy, radiokarbonové datování ukázalo na stáří kolem 9,5 tisíce let. Tato zjištění vyvolala širokou debatu o podobě nejstarší kolonizace Severní Ameriky, v níž se objevily i snahy zkratkovitě interpretovat vědecké poznatky k politickým cílům – například k zpochybnění práv indiánských kmenů, které vyplývají z jejich statusu původních obyvatel (Zimmerman 2002, 96–97). Americká armáda, spravující oblast, kde byl nález učiněn, zahájila standardní řízení podle zákona NAGPRA za účelem zjištění oprávněného kurátora tohoto náhodného objevu. Se svými nároky se přihlásilo pět indiánských kmenů, jejich oprávněnost však byla napadena u soudu skupinou antropologů, kteří chtěli tuto výjimečně starou kostru podrobit podrobnějšímu studiu. Nález podle současných znalostí nepochybně představuje jednoho z nejpůvodnějších obyvatel Severní Ameriky, soud však přesto rozhodl, že se nejedná o ostatky související s původními obyvateli ve smyslu zákona NAGPRA. Není zde totiž splněna podmínka, že musí být dostatečně prokázán vztah mezi nálezem a v současnosti federálně uznaným indiánským kmenem, který si vydání nálezu nárokuje. Kennewick Man tedy fakticky může být původním obyvatelem, není jím však podle právní definice, s níž operuje NAGPRA. Z archeologického nálezu se tak stává politikum a debata, zda je kulturní dědictví veřejným statkem lidstva, či vlastnictvím konkrétních skupin, pokračuje v akademických, legislativních i politických kruzích (Watkins 2013).

V roce 2007 přijala Organizace spojených národů Deklaraci o právech původních obyvatel (Declaration on Rights of Indigenous Peoples, http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf - adresa funkční v květnu 2004). V tomto dokumentu se konstatuje, že původní obyvatelé mají právo vyjadřovat se k záležitostem, jež se týkají jejich náboženských tradic, zvyků, obřadů, jakožto i předmětů spjatých s těmito oblastmi života, a mohou zároveň rozhodovat o případné repatriaci sbírkových předmětů přechovávaných způsobem, se kterým nesouhlasí. Konstatuje se zde doslova, že všechny zúčastněné státy mají hledat cesty, jak umožnit přístup k obřadním předmětům a lidským ostatkům, jež mají ve svém držení, nebo zajistit přímo jejich repatriaci, a to prostřednictvím spravedlivých, transparentních a funkčních mechanismů, vybudovaných ve shodě s dotčenými skupinami (Article 12).

Při důsledné aplikaci pravidla o nutnosti konzultovat další osudy archeologických nálezů s místními komunitami dochází k situacím, kdy v řadě oblastí světa terénní i laboratorní výzkum pohřebišť naráží na řadu dříve nezvyklých omezení, případně je zcela zablokován. Také některé již existující muzejní kolekce lidských ostatků a historických artefaktů jsou redukovány tím, že se nálezy vracejí na území jejich původu (jsou repatriovány) a většinou jsou opětovně pohřbívány. V extrémním případě dochází k úplnému zániku vědeckých sbírek nebo jejich součástí. Sekundárně pak může být utlumena činnost oborů, pro něž představovaly kolekce hlavní empirický materiál, což je třeba případ biologické antropologie v Austrálii. Zde je v současné době rozsáhlejší systematický výzkum ostatků původních obyvatel prakticky vyloučen, takže obor přežívá jen v minimálním rozsahu a pracuje v domácím prostředí jen s útržkovitými empirickými daty a jednotlivostmi, bez možnosti volit si obecnější výzkumné otázky a bez přístupu k systematickým srovnávacím sbírkám. Jen v menší míře lze obor udržovat aktivní participací na výzkumech v zahraničí, výchova dalších generací odborníků a realizace zásadních badatelských projektů je však silně limitovaná (Pardoe 2013, 752–753).

B13-00648_ZUP_Verejna_archeologie_4un_k.indd 67 9/15/14 4:59 PM

Jak se to dotýká evropského prostředí

Přestože je zřejmé, že hlavní hybnou silou politických kroků popsaných v předchozích odstavcích jsou emancipační procesy marginalizovaných skupin obyvatel Nového světa, problematika se přímo dotýká i Evropy, jak již bylo naznačeno výše. Projevy na starém kontinentu jsou patrné v různých rovinách. Za prvé se zde nacházejí muzea a vědecké instituce, jež v minulosti shromáždily rozsáhlé sbírky lidských ostatků a obřadních předmětů, dnes požadovaných k repatriaci mimoevropskými etniky. Tento aspekt se týká především zemí západní a severní Evropy, které budovaly během novověku svá koloniální impéria anebo se alespoň intenzivně věnovaly ekonomické exploraci, misijním, výzkumným či jiným aktivitám v zámoří. Příkladem politického gesta, které symbolicky vyjadřuje ochotu bývalé koloniální mocnosti spolupracovat na nápravě historických křivd, je společné komuniké australského a britského předsedy vlády z roku 2000 (Joint Australian/UK prime ministerial statement on Aboriginal remains, viz Příloha 2).

Politická dohoda samozřejmě neznamená, že praktická stránka repatriace ostatků bude probíhat bez zádrhelů. Jedním z nejznámějších britských případů je návrat ostatků 17 Tasmánců z londýnského Přírodovědného muzea (Natural History Museum), které se do jeho sbírek dostaly před rokem 1850. Od 80. let 20. století zástupci tasmánských Aboriginálů opakovaně žádali o jejich navrácení, věci se však daly do pohybu až po zmíněném společném prohlášení ministerských předsedů a zřízení „Ministerské pracovní komise pro lidské ostatky“ z roku 2001 (Ministerial Working Group on Human Remains). Přírodovědné muzeum mezitím provedlo revizi a katalogizaci příslušné části sbírek, ukázalo se však, že britská legislativa muzeu zakazuje vzdát se jednou nabytých souborů. Aby se odstranila tato překážka, musel být v roce 2004 doplněn zákon o zacházení s lidskými tkáněmi (Human Tissue Act) o možnost dobrovolného navrácení ostatků držených v britských kolekcích. Teprve v roce 2007 však došlo ke skutečnému předání a repatriaci ostatků.

Další rovinu evropského diskurzu představují repatriační požadavky se strany domácích etnik, jejichž historická zkušenost připomíná osudy původních obyvatel zámořských kolonií. Asi nejvýrazněji jsou tyto paralely patrné u Sámů, žijících v severní Skandinávii, kteří byli v posledních staletích vystaveni obdobnému tlaku „civilizace“, spočívajícím v omezování volného pohybu, ekonomické exploataci, rasově motivovanému studiu tělesných znaků a duševních schopností populace, jazykové diskriminaci a snaze o kulturní asimilaci ze strany státních orgánů. Součástí jejich snahy o větší politickou autonomii a kulturní sebeurčení jsou v posledních desetiletích i žádosti o repatriaci lidských ostatků, uložených v anatomických kolekcích – v některých případech se jedná o ostatky osob se známou identitou, dokonce i představitelů odporu Sámů proti národnostnímu útlaku. Emocionální a politický potenciál této situace je zřejmý a pochopitelně i zde složitá diskuse inspirovaná bezpochyby i postupem v jiných oblastech světa vede k repatriaci ostatků a jejich opětovnému obřadnímu pohřbení místními komunitami (Schanche 2002; Nilsson Stutz 2007).

V České republice se této problematice doposud nevěnovala větší pozornost, snad jen s výjimkou nedávných kauz spojených s výzkumy židovských hřbitovů, vyvolaných investiční činností ve městech (Praha, Plzeň, Slavkov u Brna). Ani tyto podněty však nevyvolaly žádnou obecnější debatu na téma vztahu a možných rozporů mezi etikou památkové péče a etikou vědeckého výzkumu prováděného na ostatcích zemřelých. Podrobná analýza zmíněných výzkumů, které se dotkly židovských hrobů, by vyžadovala samostatné pojednání. Je ovšem příznačné, že se u nás tyto případy berou jako určité exotikum, narušení normálně zavedené praxe, kdy archeologové provádějí výzkum pohřebních památek metodami, které sami zvolí (v dnešní době obvykle v režimu záchranného výzkumu podle památkového zákona). Nepsaným, ale obecně sdíleným etickým ideálem je získat co největší množství informací o pohřebním kontextu v časových, finančních a kapacitních limitech organizací provádějících výzkum, přičemž omezující podmínky si klade hlavně investor stavby. Implicitně se předpokládá, že „zájmy

B13-00648_ZUP_Verejna_archeologie_4un_k.indd 68 9/15/14 4:59 PM

zemřelých“ zde zastupují archeologové, kteří provádějí památkovou péči a současně realizují vědecký výzkum, jehož výsledky jsou svědectvím o historii. Archeologové zastupují roli strážců civilizačních hodnot a správců kulturního dědictví, jsou kvalifikováni svou odborností interpretovat archeologické památky a „tlumočit, co pokolení vymřelá sama o sobě vypráví“.

Takové uspořádání je jistě možné, v našem prostředí je osvědčené a obecně akceptované. Je ale dobré si připomínat, že to není řešení univerzální a v dnešním světě je tak výrazný mandát pro archeologii v této oblasti spíše výjimkou. Zároveň je to velký morální závazek a privilegium, o něž je nutné pečovat, protože bude trvat jen tak dlouho, dokud bude obecná vůle ze strany veřejnosti a politiky tento stav držet. Nepochybně panuje shoda na tom, že je třeba vést veřejnou diskusi a vytvářet pozitivní obraz archeologie, protože zejména u potenciálně citlivých a emocionálních témat, jako jsou lidské pohřby, nelze nechávat prostor pro neinformované spekulace, co se vlastně s lidskými ostatky provádí a nakolik je to morálně obhajitelné. Je pozoruhodné, že pro tak citlivou oblast výzkumu nemáme nastavená oborová pravidla, která by zohledňovala nejen požadavky odborné dokumentace „stratigrafických jednotek“, ale i respekt k zemřelým na jedné straně a ohleduplnost k nezainteresovaným lidem, kteří se pohybují v okolí výzkumu na straně druhé. Například u exhumací nezetlelých i zetlelých ostatků na funkčních pohřebištích se má dbát na to, aby tato činnost neprobíhala za účasti veřejnosti, byla zachovávána pieta při manipulaci s ostatky a aby ani ty nejmenší kůstky nezůstaly viditelné na povrchu, například v zásypové zemině (Stejskal–Šejvl 2011, 126–127). Archeologický odkryv lidských pohřbů je vlastně exhumací na opuštěných či zrušených pohřebištích a není důvod zde slevovat z právě uvedených zásad. Příspěvek P. Kacla, E. Průchové a L. Rytíře v tomto svazku ukazuje, že i dočasné ponechání lidských kostí v místě technicky přístupném veřejnosti (přestože ta oficiálně nemá do prostoru výzkumu bez dovolení vstupovat) může vést k vyvolání negativní publicity.

Ve vyspělých zemích by zároveň mělo být samozřejmé, že obor vede vnitřní sebereflexi a kritickou debatu o kontroverzních situacích, k nimž v praxi nevyhnutelně dochází. V tomto bodě vidím rezervy, neboť publikace výzkumů pohřebišť málokdy etické otázky vůbec zmiňují, pochybnosti o postupu a nutnost volby mezi protichůdnými zájmy jako by se nevyskytovaly a výsledkem většinou bývá pozitivistická zpráva obsahující technické popisy dokumentovaných situací a jejich zařazení do existujících historických schémat. To víceméně odpovídá programu, jaký realizovala archeologie již před 100 lety, ale názor, že vymřelá pokolení sama o sobě vypráví, dnes již pochopitelně nemůže obstát. Je to vždy badatel (archeolog, antropolog, historik), žijící v dnešním světě a řešící současné otázky, kdo vybírá a interpretuje své prameny (Shanks–Tilley 1987). Není pochyb o tom, že tento proces probíhá vždy podle dobových schémat a preferencí. Některá témata jsou upřednostňována, jiná nutně marginalizována. Vědecké závěry mohou ovlivňovat budoucí politiku a veřejné mínění. Kulturní a společenský kontext, v němž výzkum probíhá, je proto stejně vhodným předmětem analýzy jako fakta obsažená v nálezové zprávě (Nilsson Stutz 2013).

Terénní a laboratorní studium pohřbů prováděné specialisty je jen jednou z oblastí, kde může docházet k eticky sporným situacím. Pro naši veřejnost méně nápadnou, ale přesto z obecného hlediska důležitou součástí problému je již výše zmíněné uložení lidských ostatků ve sbírkách institucí, jako jsou muzea, ústavy a univerzity. Přestože naše země nemá koloniální minulost, a nestojí proto v popředí sporů o repatriaci lidských ostatků a předmětů obřadní povahy do rukou původních obyvatel kolonizovaných území (Fforde–Hubert–Turnbull 2002), i v našich institucích může být uložen materiál vyvezený z oblastí, kde je tato věc bedlivě sledována. Například na webových stránkách Creative Spirits, věnovaných kultuře australských Aboriginálů, figuruje Česká republika na 6. místě v celosvětovém přehledu zemí s nejpočetnějšími známými kolekcemi lidského osteologického materiálu australského původu (http://www.creativespirits.info/aboriginalculture/people/aboriginal-remains-repatriation, odkaz byl funkční v květnu 2014). Přestože ostatky (hlavně lebky) 14 přechovávaných jedinců přivezených před 40 lety

B13-00648_ZUP_Verejna_archeologie_4un_k.indd 69 9/15/14 4:59 PM

československou výzkumnou expedicí podporovanou organizací UNESCO a uložených v Moravském zemském muzeu (Jelinek 1979) nepředstavují zejména v porovnání se situací v Británii vysoký počet a okolnosti jejich získání jsou značně odlišné od případů sbírek vzniklých v kontextu potlačování práv původních obyvatel koloniální vládou, při zběžném pohledu zvenčí nemusejí být tyto podstatné rozdíly rozlišovány. Doprovodný text na citované webové stránce Creative Spirits je totiž z pochopitelných důvodů silně emotivní a dočteme se zde hlavně o ilegálním vývozu lidských ostatků do zahraničních laboratoří a univerzit, nemožnosti uctít památku předků u jejich hrobu na domácí půdě a bloudění duchů zemřelých, kteří nemohou najít pokoj.

Nedávná výstava v brněnském pavilonu Anthropos (2012) připomněla výzkumnou expedici do Austrálie mnohými fotografiemi a předměty, ale na rozdíl od první mezinárodní putovní výstavy krátce po návratu expedice již ta současná neobsahovala lidské ostatky a obřadní předměty, neboť je respektováno přání Aboriginálů tyto aspekty jejich kultury veřejně nevystavovat. Jejich zařazení do expozice by dnes samozřejmě bylo chápáno jako neetické, ale jak je to s vystavováním analogických kontextů jiných kultur, tj. předmětů a ostatků, například rekonstrukcí hrobů s použitím původních nálezů, hrobových celků „in situ“ přenesených do muzea, mumifikovaných jedinců a dalších podobných součástí muzejních sbírek? Například v USA bylo kritizováno vystavování lidských ostatků na základě faktu, že se jednalo vždy o ostatky Indiánů, což lze považovat za užívání dvojích standardů pro různá etnika, a tím pádem o rasismus (McKeown 2002, 128). Současná muzejní praxe se staví proti vystavování potenciálně kontroverzních exponátů, které by se mohly dotknout cítění určitých skupin obyvatel. Protesty a žádosti o repatriaci ukazují jasně, že vystavování lidských ostatků je v případě některých etnik eticky nepřijatelné. Jak se ale zachovat v případě nálezů, které nemají tak důrazné „ochránce“? Není potom vystavování lidských koster pocházejících z evropské minulosti také aplikací dvojího standardu, a tím pádem pokřivené etiky? Je to otázka upřednostnění respektu k mrtvým nebo na druhé straně edukativního potenciálu lidských ostatků, respektive nalezení vhodného kompromisu a přiměřenosti instalace výstav.

V Británii je dnes běžné, že muzea a památkové autority provádějí šetření veřejného mínění a pečlivě zvažují, zda a jakým způsobem prezentovat skutečné lidské ostatky veřejnosti (Simpson 2002; Sayer 2012, 95–109). Názory na tuto otázku jsou velmi protichůdné a nelze přehlédnout, že do debaty aktivně vstupují i různá moderní náboženská hnutí, která se inspirují místními pravěkými tradicemi (druidové, pohané apod.). Ty vedou vlastní kampaně, nezřídka ve stylu, jenž je vůči archeologům jednoznačně konfrontační, a pasují se do role obdobné původním obyvatelům Severní Ameriky či Austrálie. Kladou si mimo jiné za cíl chránit důstojnost svých dávných předků, s jejichž kulturou sympatizují, a snaží se zabránit veřejnému vystavování obsahu jejich hrobů v rámci archeologických expozic (v poslední době takové kauzy proběhly v souvislosti s instalací v novém návštěvnickém centru známé lokality Stonehenge nebo s požadavkem na znovupohřbení lidských ostatků, vyzvednutých před řadou desetiletí z lokality Avebury).

V této souvislosti je třeba upozornit na další dokument, který přijal Světový archeologický kongres v roce 2005. Nese název „The Tamaki Makau-rau Accord on the Display of Human Remains and Sacred Objects“ a zabývá se přímo problematikou vystavování i jiných druhů prezentace eticky citlivých nálezů, včetně prezentace v médiích, na konferencích a v publikacích (viz Příloha 3). Je pravděpodobné, že zmíněné snahy evropské nové vlny romantismu a ztotožnění se s dávnými tradicemi neovlivní celkový názor současné veřejnosti, který je archeologickému výzkumu v zásadě nakloněn. Přesto je třeba i tuto rovinu diskuse vnímat a případně se v ní aktivně angažovat. Přestože se může mnohým odborníkům zdát naprosto neracionální jednat o požadavcích novodobých druidů, organizace English Heritage vstupuje se vší vážností do podobných sporů jako mediátor, zpracovává potřebnou dokumentaci a provádí průzkumy veřejného mínění. Nepochybně se jedná o činnost, která spotřebuje nemálo prostředků, které by se

B13-00648_ZUP_Verejna_archeologie_4un_k.indd 70 9/15/14 4:59 PM

daly patrně využít rozumněji. Na druhou stranu je to pro archeologii dobrá investice do budoucna, protože se tak udržuje aktivní komunikace s veřejností, vytváří se dobrý obraz archeologie jako oboru otevřeného současné společnosti a výsledkem je oficiálně dokumentovaná podpora a pochopení veřejnosti pro cíle a prostředky archeologického výzkumu (více na stránkách http://www.english-heritage.org.uk).

Význam etiky v archeologii pohřbívání

Světový trend směřuje k zásadě, že archeologové nemají a priori předpokládat irelevantnost pohřebních nálezů jakéhokoli stáří pro současnou populaci. Stává se samozřejmou povinností kontaktovat potenciálně zainteresované strany včetně minoritních etnických a náboženských skupin a zjistit, existuje-li spojitost mezi jejich kulturními normami a dotyčnými nálezy. Pokud ano, je nutné s nimi projednat další postup. Z hlediska racionálního vědeckého uvažování může takto docházet k citelným ztrátám někdy i nenahraditelných informací (Brothwell 2004), v reálném světě se ale nezřídka stává, že věda je „přehlasována" sílou tradice, emocemi a politikou. Archeologové budou muset stále častěji vysvětlovat důvody kroků, které podnikají, úzkostlivě dbát na dodržování etických zásad a v neposlední řadě dostatečně popularizovat výsledky své práce. Je třeba zdůraznit, že žádná kodifikovaná pravidla nemohou být mechanicky aplikována na všechny situace. Důležité je vždy jejich posouzení v konkrétním kontextu, projevení ochoty k jednání a k uzavření kompromisu. Nepochybně dochází a bude nadále docházet k situacím, kdy různé etické normy vytvoří vzájemně neslučitelné požadavky. Například vědecká etika požaduje ověřitelnost a replikovatelnost dosažených výsledků, ale etika zacházení s ostatky zemřelých nedovolí kupříkladu neomezeně vzorkovat kosterní materiál pro laboratorní analýzy nebo směřuje k tomu, aby byly ostatky, které prošly antropologickým vyhodnocením, znovu pohřbeny (viz příspěvek M. Rosenkrance v tomto svazku). Tím sice věda přijde o možnost provádění dalších analýz, ale v řadě případů lze vyhovět požadavkům na opětovné pohřbení bez velké újmy pro budoucnost vědy (Pardoe 2013, 750–752). I pro dlouhodobou udržitelnost vědeckých sbírek je patrně lepší, když jejich rozsah nebude neomezeně narůstat bez ohledu na infrastrukturní možnosti sbírkových institucí. Obecně mohou v rozhodování o osudu této kategorie archeologických nálezů hrát roli i složité filozofické a právní otázky ohledně vlastnictví lidských tkání (ostatků). To je ale problematika, která přesahuje tematické vymezení této studie.

Pokusil jsem se ukázat, že archeologie byla a je praktikována v mnoha různých společenských a kulturních kontextech. Na ně se musí nezbytně adaptovat a bylo by nerozumné prosazovat jedno řešení, byť se třeba i dlouhodobě osvědčilo v určitých konkrétních podmínkách, na všechny ostatní situace. Hledání vhodného řešení často vyžaduje znalost širších souvislostí, které se archeologie na první pohled zdánlivě nedotýkají. Příkladem může být sledování hranic, v jejichž rozsahu jsou lidé velmi citliví k symbolickému významu lidských ostatků. V západním světě patří do naší sféry zvýšené emocionální citlivosti naši příbuzní, ale také lidé, kteří jsou nám drazí jiným způsobem (mohou být například představiteli hodnot, které považujeme za obzvláště důležité – například vlast, hrdinství a podobně). Neradi bychom viděli, aby se s ostatky osob, které patří do naší senzibilní sféry, manipulovalo pro nás nepochopitelným, zbytečným či přímo podezřelým způsobem. Na druhou stranu ostatky lidí, které považujeme za anonymní a nám osobně vzdálené svědky minulosti, mají pro nás menší emocionální hodnotu a vzbuzují popřípadě zvědavost a badatelský zájem.

Mezi zástupci veřejnosti, ale i mezi našimi archeology se setkáme s názorem, že výzkum hrobů má své etické hranice a že například dřívější přístup badatelů k hrobům českých králů nebyl z etického hlediska zcela v pořádku (Lutovský–Bravermanová 2007, 7–8). Význačné osobnosti spojené s českou státností mají naše sympatie a tíhneme k tomu, že je zahrnujeme do našeho okruhu zvýšené emoční citlivosti. Ovšem také otázka okruhu osob, které jsou vnímány jako příbuzné, může být chápána velmi rozdílně. Pro nás má bezprostřední význam především

B13-00648_ZUP_Verejna_archeologie_4un_k.indd 71 9/15/14 4:59 PM

přímé příbuzenské spojení osob (základní a rozšířená rodina). V řadě původních kultur, například u australských Aboriginálů vyznačujících se oproti nám nápadně nízkou úrovní používané technologie, jsou však příbuzenské systémy definovány mnohem šířeji a komplexněji než v západním světě (Ingold 2000, 313). Tyto rozdíly se v praxi odráží i ve vztahu k zemřelým – i k těm, kteří byli pohřbeni ve velmi vzdálené minulosti, protože časová či generační vzdálenost není pro ně podstatná.

Protesty proti výzkumům a vědeckým institucím mohou být eskalovány na základě nejrůznějších motivů. Někdy se jedná spíše o záminku k dosažení politických cílů než o upřímné lpění na náboženských a kulturních tradicích předků. Pro potomky národů a kulturních skupin, které si v minulosti vytrpěly ze strany západní civilizace své a často pociťují nějakou formu diskriminace i v dnešní době, tak může být současná ochota „protistrany" naslouchat jejich názoru a podřídit se rozhodnutím jejich politické reprezentace určitým symbolickým zadostiučiněním, spojeným například i s mediálním ohlasem, a proto této možnosti využívají. Není vyloučeno, že někdy v budoucnosti tyto skupiny svůj názor na archeologii opět přehodnotí a v nějaké formě ji budou i rozvíjet.

Z dnešních úspěšných požadavků na navrácení lidských ostatků z muzeí zpět do rukou lokálních komunit mohou v praktické rovině vyplývat mnohé paradoxy. Žádná společnost není zcela statická a časem se mění její životní styl, náboženské a další zvyklosti, ať již v důsledku kontaktů, nebo vnitřním vývojem, nejčastěji kombinací obojího. Repatriací ostatků vznikají otázky, jak s nimi vlastně naložit. Mají být přechovávány v nějaké místní instituci, kontrolované společenstvím, které je jim kulturně bližší? Obvykle jsou s takovým řešením spojeny dlouhodobé náklady, jež přesahují finanční možnosti dotčených komunit. Jejich vlastní ekonomické a sociální problémy vyžadují směrovat investice úplně jiným směrem, skutečný životní styl dnešních potomků původních obyvatel se již do značné míry přizpůsobil Západu. Vůbec celé „repatriační odvětví" spotřebovává značnou část z prostředků, které směřují formou dotací a grantů k znevýhodněným skupinám obyvatel. I když se snad takto symbolicky hojí nezacelené rány z minulosti, je to pro odpovědné politiky vlastně ta nejsnazší cesta, jak pro potomky původních obyvatel udělat něco, co jim zvýší u voličů popularitu, ale pro zlepšení životní situace budoucích generací to přispívá jen nepřímo nebo vůbec (Pardoe 2013, 749–750).

Pohřbení je další často využívanou možností, jak s repatriovanými ostatky naložit, ale jakou formu obřadu zvolit? Staré náboženské zvyky již byly většinou nahrazeny moderním způsobem života, zbývají sice folklórní tradice jako symbol kulturní identity a sociální soudržnosti, praktikování původních pohřebních obřadů už ale může být vnímáno jako nepatřičné. Zvolení správného obřadu mohlo navíc vyplývat ze známého společenského statusu zemřelé osoby, který byl součtem mnoha okolností. Repatriované kosterní ostatky však bez dobré znalosti anatomie nejsou sdělné ani o pohlaví jedince, a neposkytují ani další důležité informace. Současná věda umožňuje alespoň částečnou rekonstrukci biologické identity, ale jednalo by se o výzkum, který zase nemusí být z pohledu ochránců tradic žádoucí. Není navíc neobvyklé, že dnešní komunity praktikují křesťanství. Aplikovat křesťanský obřad při pohřbu ostatků lidí, kteří evidentně nebyli pokřtěni, je rovněž absurdní a místním pastorům podobné situace způsobují mnohé starosti (Pardoe 2013, 746).

V každém případě je věda západního typu vystavena nutnosti reagovat na měnící se společenské a politické podmínky. V některých případech musí slevovat ze svých požadavků na maximální vytěžení poznatků o minulosti z archeologických nálezů, což bylo v tradiční představě spojeno i s dlouhodobým uložením zkoumaného materiálu v depozitářích pro opakované studium, a je nucena vyjednávat o podmínkách, za kterých jim bude případně výzkum umožněn. Spor čistě logického nahlížení světa s vírou, emocemi a politikou je stále aktuální a v dnešním postmoderním světě nelze ani spravedlivě rozhodnout, která strana je více v právu. Ačkoliv po dlouhá desetiletí na to nebyli badatelé zvyklí, musí se naučit promýšlet důsledky svého

B13-00648_ZUP_Verejna_archeologie_4un_k.indd 72 9/15/14 4:59 PM

výzkumu v lokálním i globálním kontextu. Respektem ke kulturnímu dědictví zohledňujícím místní názory a zvyklosti vyjadřujeme také ohleduplnost k živým lidem. Mrtví v této komunikaci mezi živými hrají často roli prostředku k dosažení určitých cílů, třeba politických nebo vědeckých. Etika archeologie pohřbívání je disciplínou, jejíž pěstování může napomoci k důstojnému zacházení s památkou a fyzickými ostatky generací našich předků.

Poděkování
Vznik tohoto článku byl podpořen projektem OP VK „Archeologické strategie“ (reg. č. CZ.1.07/2.3.00/20.0036), spolufinancovaným Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Literatura

Atwood, R. 2004: Stealing History: Tomb Raiders, Smugglers and the Looting of the Ancient World. New York: St. Martin's Press.
Brothwell, D. 2004: Bring out your dead: people, pots and politics. Antiquity 78, 414–418.
Carmichael, D. L. 1994: Sacred sites, sacred places. One world archaeology 23. London – New York: Routledge.
Fforde, C. 2013: In Search of Others: The History and Legacy of 'Race' Collections. In: Tarlow, S. – Stutz, L. N. (eds.), The Oxford handbook of the archaeology of death and burial. Oxford University Press, 709–731.
Fforde, C. – Hubert, J. – Turnbull, P. (eds.) 2002: The dead and their possesions: Repatriation in principle, policy and practice. London – New York: Routledge.
Hubert, J. – Fforde, C. 2002: Introduction: the reburial issue in the twenty-first century. In: Fforde, C. – Hubert, J. – Turnbull, P. (eds.), The dead and their possesions: Repatriation in principle, policy and practice. London – New York: Routledge, 1–16.
Ingold, T. 2000: The Perception of the Environment: Essays on livelihood, dwelling and skill. London – New York: Routledge.
Jelinek, J. 1979: Skeletal remains from Arnhem Land. Anthropologie (Brno) 17/2–3, 159–174.
Kersel, M. M. – Chesson, M. S. 2013: Looting Matters: Early Bronze Age Cemeteries of Jordan's Southeast Dead Sea Plain in the Past and Present. In: Tarlow, S. – Stutz, L. N. (eds.), The Oxford handbook of the archaeology of death and burial. Oxford University Press, 677–694.
Kozák, J. – Ratajová, K. 2008: Mrtví a jejich poklady. Funkce mohyl podle staroseverských ság – The dead and their treasures. Functions of burial mounds according to the Old Norse sagas. Archeologické rozhledy 60/1, 3–35.
Lutovský, M. – Bravermanová, M. 2007: Hroby a hrobky našich knížat, králů a prezidentů. Praha: Libri.
McKeown, C. T. 2002: Implementing a 'true compromise': the Native American Graves Protection and Repatriation after ten years. In: Fforde, C. – Hubert, J. – Turnbull, P. (eds.), The dead and their possesions: Repatriation in principle, policy and practice. London – New York: Routledge, 108–132.
McManamon, F. P. 2002: Repatriation in the USA: a decade of federal agency activities under NAGPRA. In: Fforde, C. – Hubert, J. – Turnbull, P. (eds.), The dead and their possesions: Repatriation in principle, policy and practice. London – New York: Routledge, 132–148.
Nagar, Y. 2002: Bone reburial in Israel: legal restrictions and methodological implications. In: Fforde, C. – Hubert, J. – Turnbull, P. (eds.), The dead and their possesions: Repatriation in principle, policy and practice. London – New York: Routledge, 87–90.
Nilsson Stutz, L. 2007: Archaeology, Identity, and the Right to Culture: Anthropological perspectives on repatriation. Current Swedish Archaeology 15, 1–16.
Nilsson Stutz, L. 2013: Contested Burials: The Dead as Witnesses, Victims, and Tools. In: Tarlow, S. – Stutz, L. N. (eds.), The Oxford handbook of the archaeology of death and burial. Oxford University Press, 801–816.
Pardoe, C. 2013: Repatriation, Reburial, and Archaeological Research in Australia: Rhetoric and Practice. In: Tarlow, S. – Stutz, L. N. (eds.), The Oxford handbook of the archaeology of death and burial. Oxford University Press, 733–761.
Píč, J. L. 1899: Čechy předhistorické, Svazek 1, Úvod, Člověk diluvialný, Pokolení skrčených koster. Starožitnosti země České I. Praha.

B13-00648_ZUP_Verejna_archeologie_4un_k.indd 73 9/15/14 4:59 PM

Píč, J. L. 1908: Přehled české archeologie. Praha: Nákladem archeologické komisse při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
Sayer, D. 2012: Ethics and Burial Archaeology. Bristol Classical Press.
Scarre, G. 2013: 'Sapient Trouble–Tombs' Archaeologists' Moral Obligations to the Dead. In: Tarlow, S. – Stutz, L. N. (eds.), The Oxford handbook of the archaeology of death and burial. Oxford University Press, 665–676.
Sellevold, B. J. 2002: Skeletal remains of the Norwegian Saami. In: Fforde, C. – Hubert, J. – Turnbull, P. (eds.), The dead and their possesions: Repatriation in principle, policy and practice. London – New York: Routledge, 59–62.
Shanks, M. – Tilley, C. 1987: Social Theory and Archaeology. Oxford.
Schanche, A. 2002: Saami sculls, anthropological race research and the repatriation question in Norway. In: Fforde, C. – Hubert, J. – Turnbull, P. (eds.), The dead and their possesions: Repatriation in principle, policy and practice. London – New York: Routledge, 47–58.
Simpson, M. 2002: The plundered past: Britain's challenge for the future. In: Fforde, C. – Hubert, J. – Turnbull, P. (eds.), The dead and their possesions: Repatriation in principle, policy and practice. London – New York: Routledge, 199–217.
Stejskal, D. – Šejvl, J. (eds.) 2011: Pohřbívání a hřbitovy. Praha: Wolters Kluwer ČR.
Stout, A. 2013: Cultural History, Race, and Peoples. In: Tarlow, S. – Stutz, L. N. (eds.), The Oxford handbook of the archaeology of death and burial. Oxford University Press, 17–26.
van den Dries, M. 2011: The good, the bad and the ugly? Evaluating three models of implementing the Valletta Convention. World Archaeology 43/4, 594–604.
Watkins, J. 2013: How Ancients Become Ammunition: Politics and Ethics of the Human Skeleton. In: Tarlow, S. – Stutz, L. N. (eds.), The Oxford handbook of the archaeology of death and burial. Oxford University Press, 695–708.
Wolf, E. R. 1999: Envisioning power: ideologies of dominance and crisis. Berkeley: University of California Press.
Zimmerman, L. J. 2002: A decade after the Vermillion Accord: what has changed and what has not? In: Fforde, C. – Hubert, J. – Turnbull, P. (eds.), The dead and their possesions: Repatriation in principle, policy and practice. London – New York: Routledge, 91–98.

Summary

Rest in Peace? The ethics and politics of burial archaeology

This contribution describes the controversial topic of the relationship between archaeology and the scientific research of human burials, which has so far been given little emphasis in the Czech Republic. In many parts of the world, there has occurred in the past few decades a significant transformation of the ethical and legislative climate in relation to the archaeological research of human remains and their discovery contexts. It becomes apparent how problematic the foundations are on which many seemingly unquestionable procedures of archaeological practice are based, and how little suffices for the field of archaeology to be affected by a shift in public opinion priorities. This gives birth to a paradox, in which – on the one hand – the speedily developing research methodology allows us to extract ever more detailed findings regarding past populations both from new discoveries, as well as from the material deposited in museum collections, and – on the other hand – ethical as well as legal barriers emerge which hinder, and sometimes even make impossible the research on human remains. The question whether and under what circumstances archaeology has the moral right to utilize human graves and remains as a matter-of-fact empirical reservoir which it can handle at will and from which it can extract data it uses, or if it is desirable that ethical boundaries be respected which can at times pose radical limits to scientific research, is a question which, in fact, we have yet to ask ourselves. In a number of countries in the world, this debate is a reality without which archaeological research is not even imaginable (for instance USA, Australia, the United Kingdom, Scandinavia etc.).

B13-00648_ZUP_Verejna_archeologie_4un_k.indd 74 9/15/14 4:59 PM

Příloha 1

The Vermillion Accord on Human Remains
(Adopted in 1989 at WAC Inter-Congress, South Dakota, USA)

1. Respect for the mortal remains of the dead shall be accorded to all, irrespective of origin, race, religion, nationality, custom and tradition.
2. Respect for the wishes of the dead concerning disposition shall be accorded whenever possible, reasonable and lawful, when they are known or can be reasonably inferred.
3. Respect for the wishes of the local community and of relatives or guardians of the dead shall be accorded whenever possible, reasonable and lawful.
4. Respect for the scientific research value of skeletal, mummified and other human remains (including fossil hominids) shall be accorded when such value is demonstrated to exist.
5. Agreement on the disposition of fossil, skeletal, mummified and other remains shall be reached by negotiation on the basis of mutual respect for the legitimate concerns of communities for the proper disposition of their ancestors, as well as the legitimate concerns of science and education.
6. The express recognition that the concerns of various ethnic groups, as well as those of science are legitimate and to be respected, will permit acceptable agreements to be reached and honoured.

(Zdroj: http://www.worldarchaeologicalcongress.org/site/about_ethi.php#code2, adresa funkční v květnu 2014)

Příloha 2

Joint statement of John Howard with Tony Blair on Aboriginal Remains
(4 July 2000)

The Australian and British governments agree to increase efforts to repatriate human remains to Australian indigenous communities. In doing this, the governments recognise the special connection that indigenous people have with ancestral remains, particularly where there are living descendants.

The Australian government appreciates the efforts already made by the British government and institutions in relation to assisting the return of human remains of significance to Australian indigenous communities. We agree that the way ahead in this area is a cooperative approach between our governments. Our governments recognise that there is a range of significant issues to be addressed in order to facilitate the repatriation of indigenous human remains. Addressing these issues requires a coordinated long-term approach by governments involving indigenous communities and collecting institutions. Consultation will be undertaken with indigenous organisations as part of developing any new cooperative arrangements.

Significant efforts have already been undertaken by individuals and particular organisations in this area. More research is required to identify indigenous human remains held in British collections. Extensive consultation must also be undertaken to determine the relevant traditional custodians, their aspirations regarding the treatment of the remains and a means for addressing these.

The governments agree to encourage the development of protocols for the sharing of information between British and Australian institutions and indigenous people. In this respect we welcome the initiative of the British Natural History Museum which has catalogued the 450 indigenous human remains in its collection and provided this information to the Australian government.

B13-00648_ZUP_Verejna_archeologie_4un_k.indd 75 9/15/14 4:59 PM

We endorse the repatriation of indigenous human remains wherever possible [and appropriate] from both public and private collections. We note that several British institutions have already negotiated agreements with indigenous communities for the release of significant remains. In particular, Edinburgh University, following extensive consultation with the Australian government and indigenous organisations, has recently completed repatriation of a large collection of remains.

Our governments look forward to continuing to address this issue in a cooperative and constructive spirit.

(Zdroj: https://plone.unige.ch/art-adr/cases-affaires/17-tasmanian-human-remains-2013-tasmanian-aboriginal-centre-and-natural-history-museum-london/john-howard-media-release-joint-statement-with-tony-blair-on-aboriginal-remains-4-july-2000, adresa funkční v květnu 2014)

Příloha 3

The Tamaki Makau-rau Accord on the Display of Human Remains and Sacred Objects (Proposed in November, 2005 at WAC Inter-Congress, Auckland, New Zealand. Adopted by WAC Council in January, 2006, WAC Inter-Congress, Osaka, Japan)

In recognition of the principles adopted by the Vermillion Accord, the display of human remains and sacred objects is recognised as a sensitive issue. Human remains include any organic remains and associated material. Sacred objects are those that are of special significance to a community. Display means the presentation in any media or form of human remains and sacred objects, whether on a single occasion or on an ongoing basis, including conference presentations or publications. Community may include, but is not limited to, ethnic, racial, religious, traditional or Indigenous groups of people.

WAC reiterates its commitment to scientific principles governing the study of the human past. We agree that the display of human remains or sacred objects may serve to illuminate our common humanity. As archaeologists, we believe that good science is guided by ethical principles and that our work must involve consultation and collaboration with communities. The members of the WAC council agree to assist with making contacts within the affected communities.

Any person(s) or organisation considering displaying such material or already doing so should take account of the following principles:

1. Permission should be obtained from the affected community or communities.
2. Should permission be refused that decision is final and should be respected.
3. Should permission be granted, any conditions to which that permission is subject should be complied with in full.
4. All display should be culturally appropriate.
5. Permission can be withdrawn or amended at any stage and such decisions should be respected.
6. Regular consultation with the affected community should ensure that the display remains culturally appropriate.

(Zdroj: http://www.worldarchaeologicalcongress.org/site/about_ethi.php#code3, adresa funkční v květnu 2014)

PhDr. Ladislav Šmejda, Ph.D.
Katedra archeologie FF ZČU v Plzni
Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň
e-mail: smejda@kar.zcu.cz

B13-00648_ZUP_Verejna_archeologie_4un_k.indd 76 9/15/14 4:59 PM